

През този период друга известна учителка е Рада Казалиева. Тя завършва килийно училище в родното село, а след това продължава при Райно Попович в Карлово. Дълго време Рада Казалиева е единствената родопчанка, която получава по-високо образование и се отдава на учителското поприще за пробуждане на народностното съзнание.

Първите усилия за въвеждането на българския език в Устово и Горно Райково са дело на местни учители, които учат в селища с голям културно-просветен живот като Пловдив, Пазарджик и Карлово. В този труден процес имат заслуга и учители, които са канени от местните първенци като Никола Султанов, родом от Пловдив, учителствал в Устово и Горно Райково, Петър Велчев, родом от Перушица, учителствал в Широка лъка и др.

В селищата като Славеино, Петково и Златоград влияние оказват по-напредналите центрове – Устово и Горно Райково. Учители в тези училища са Киряк Белковски, Данчо Арамбуйковски и Ангел Киряков.

В другото голямо среднородопско селище Чепеларе въвеждането на български език става след 1850 г. от учителите Саво Димитров, Иван Найденов и Марин Караджов.²

Анализът на учебното дело в Средните Родопи до Кримската война показва, че килийни училища са създадени в Устово, Горно Райково, Момчиловци, Широка лъка, Славеино, Петково, Златоград, Чепеларе, Малево и Павелско. Има известни данни за създаване на килийно училище и в Смолян преди 1856 г., но засега по-сигурни са изворите, които сочат 1856 г. за негова начална година.³

До Кримската война просветното движение в Средните Родопи се развива самостоятелно, в рамките на региона, но в края на периода се засилва влиянието от просветните центрове от вътрешността на страната. Църковно-училищните настоятелства, общините, местните първенци и еснафските сдружения се включват и подпомагат активно училищното дело.

Килийните училища в среднородопските селища започват да придобиват все повече български облик. В тях се подготвят млади хора за учители и свещеници. Целите на училището съвпадат с тези на църквата в този период, защото вярата е белег за принадлежност към българската народност.

2 ДА – Смолян, ЛФ 412, а. е. 3.

3 ДА – Смолян, Ф. 21, оп. 1, а. е. 1, л. 18-20.